

Klaus Knipphoff

– Christian II's berygtede kaperkaptajn

Af Birgit Toft

I juledagene i 1525 modtog kong Christian II (1513-1523) den længe ventede bekræftelse på henrettelsen af sin tro og loyale kaperkaptajn Klaus Knipphoff (o. 1500-25). Det var Jørgen Hansson, som i et brev til kongen kunne fortælle om den grusomme skæbne, der mødte den unge søkrieger. På grund af deres troskab og gode hjerte for deres svorne konge havde Knipphoff udgydt sit blod sammen med flere andre gode mænd.¹ Christian II havde længe ventet på at få Knipphoffs skæbne afklaret. For allerede den 12. november havde kongens betroede sekretær og sendebud Melchior Colditz overdraget kongen nyheden om Knipphoffs nederlag, men uden videre detaljer.²

Men hvem var den tro tjener Klaus Knipphoff, og hvorfor blev han henrettet, hvis han var kongens tjener? Klaus Knipphoff er en underbelyst, vigtig historisk person, når det kommer til Christian II's kaperpolitik under landflygtigheden fra 1523 til 1532. Denne artikels formål er derfor at belyse Klaus Knipphoff og hans skæbne, som fik en så brat afslutning. I den forbindelse vil Christian II's kaperpolitik i 1525 og kongens

familiære forhold til den tysk-romerske kejserfamilie blive belyst. For selvom kongen i 1515 ægtede den habsburgske prinsesse Isabella (Elisabeth på dansk, 1501-26), lillesøster til den senere tysk-romerske kejser Karl V (1519-56), betød det ikke, at kongen fik et enestående forhold til kejserfamilien, tværtimod. Christian II fik hurtigt et anstrengt forhold til dronningens faster, regentinde Margrethe (1480-1530), statholder i Nederlandene og stedfortræder for kejseren.

Knipphoff er som nævnt en underbelyst aktør, men generelt er hele Christian II's kaperpolitik under landflygtighedsperioden underbelyst. Ganske få historikere, herunder Lars Larsson og Carl Ferdinand Allen, har beskæftiget sig med Knipphoff-sagen og kongens kaperpolitik. Her forklares Knipphoffs henrettelse med, at regentinde Margrethe skulle have haft en afgørende rolle. Men indtil nu er der ingen, som har foretaget en dybtgående undersøgelse af Christian II's kaperpolitik med fokus på Knipphoff-sagen og Margrethes forhold til kongens politik og hendes indblanding. Denne artikel bygger

på specialet *En undersøgelse af Christian II's kaperpolitik*. – Klaus Kniphoff og Søren Norby fra juni 2018, som udreder hele Kniphoff-sagen og diskuterer regentinde Margrethes indblanding og årsagen til denne. Artiklens hovedformål er derfor at redegøre for de overordnede aspekter i Kniphoff-sagen og diskutere regentinde Margrethes rolle.

Christian II's historie, kort fortalt

Den 1. juli 1481 blev Christian II født på Nyborg Slot, og allerede som 6-årig blev han valgt som tronfølger af det danske rigsråd.³ Som dansk konge satte han sit præg på danmarkshistorien, og for mange

Figur 1. Portræt af Elisabeth af Habsburg. Malet af Jan Gossaert.

er han kendt som *Christian Tyran* (Det Stockholmske Blodbad 1520) eller kongen, som sad fængslet på Sønderborg Slot (i årene 1532-49).

Figur 2. Christian II forlader København. Illustration fra *Danmarks Historie i Billeder* (1898).

I et mere positivt lys står kongens ægteskabsalliance med Elisabeth af Habsburg, som siden er blevet kendt som danmarkshistoriens bedste ægteskabsalliance. Det var et prestigefyldt ægteskab, som skulle sikre kongen en solid og ubrydelig alliance med Europas måske mægtigste familie.

Men Christian II var en fremsynet hersker, hvis mange nye ideer og initiativer til sidst fik ham afsat. Som afsat hersker valgte Christian II at flygte fra sit kongerige og drog den 13. april 1523 til Nederlandene. Forinden havde han samlet den danske flåde og alle de klenodier og skatte, han kunne finde, og tog af sted med sin familie samt loyale embedsmænd.⁴ I Nederlandene forventede han naturligvis hjælp fra Elisabeths faster, regentinde Margrethe.

Som det hurtigt skulle vise sig, fik Christian II meget lidt hjælp. Kongen fik tildelt et lille hof i Lier og en yderst beskedne pension, som hverken han selv eller dronningen kunne leve af.⁵ Det blev derfor hurtigt klart, at den eneste mulighed for at generhverve kongeriget Danmark-Norge var at ty til kaperi.

Klaus Kniphoffs liv og skæbne

Vi ved meget lidt om Kniphoffs unge dage. Han stammede fra en anset og velhavende københavnsk familie.

Hans mor var Sidse Cortsdatter og hans far Walter Kniphoff. Da Walter døde, ægtede hun (efter 1510) Jørgen Kock, den senere borgmester i Malmø.⁶ Det er usikkert, hvornår Kniphoff er gået i Christian II's tjeneste. Men den 6. november 1521 optræder Kniphoff i den hollandske bankmand Pompejus Occos regnskab.⁷ I forbindelse med Christian II's besøg i Nederlandene i 1521 holdt Pompejus et større selskab til ære for kongen. Med stor sandsynlighed var Kniphoff i Christian II's tjeneste under kongens besøg i Nederlandene, hvilket kan forklare, hvorfor han optrådte i Pompejus' regnskaber til kongen.⁸

Walter Kniphoff var ligeledes kortvarigt i kongefamiliens tjeneste. Han tjente hos dronning Christine (1461-1521) i året 1501, hvor han nævnes i dronningens hofholdningsregnskab.⁹ Denne forbindelse til kongehuset har formentligt spillet en rolle for Kniphoff og hans mulighed for at tjene Christian II. I hvert fald blev Kniphoff en af Christian II's dygtigste admiraler og blev hurtigt sammen med den kongelige sekretær Lambert Andersen (?-1525) udnævnt til kaperkaptajn og modtog i februar 1525 et *kaperbrev*, og de fik tilsammen befalingen over kaperflåden.¹⁰ Det var ikke ualmindeligt, at Christian II vendte blikket mod borgerskabet, når han skulle finde nye mænd. Flere betroede mænd i kongens inderkreds var borgerlige. Som

eksempel kan nævnes købmanden Hans Mikkelsen, som ligeledes drog med kongen i landflygtighed. Eller mor Sigbrit, den hollandske handelskvinde.

Kapervæset historisk set

For at forstå Christian II's politik og begrebet *kaperi* er en kort gennemgang af kapervæset nødvendig. Kapervæset har en lang forhistorie og opstod som et modstykke til sørøveriet. Men modsat kapervæset kan sørøveri føres langt tilbage i historien. Sammen med søfarten opstod sørøveriet, og som parasitter levede sørøvere af andres velstand via plyndringskulturen.

Først i 1200-tallet opstod kaper-væset, og samtidig udvikledes internationale normer, som skulle begrænse kaperens virke. Således opfordrede Alfonso III af Aragonien i 1288 havnebyerne til at lade kaperne aflægge ed samt stille sikkerhed i tilfælde af, at de plyndrede landsmænd eller angreb fjender under våbenstilstand.¹¹ Efterfølgende kom den engelske kongemagt på banen. Den engelske kongemagt var den første til at udstede the *letter of marque* i 1295, det såkaldte *kaperbrev*. Kaperbrevet skulle fastsætte en række bestemmelser, under hvilke kaptajnen havde tilladelse til at kape.

Fra slutningen af 1300-tallet benyttede alle fyrster, konger og handelsbyer sig af kaperkaptajner i væb-

nede konflikter; samtidig beskyttede de deres egne og forsøgte at udrydde modstanderens.¹² I slutningen af 1400-tallet og frem til reformationen eskalerede kapervæset, samtidigt med at der skete en øget centralisering af kongemagten. Handelspolitik, privatfejder, storpolitik, sørøveri og kapervæset blev tæt forbundet, hvilket resulterede i, at kapervæset blev en vigtig del af stormagternes politik.¹³ I Danmark ser vi særligt et opsving af kapervæset under kong Hans (1481-1513), som forsøgte at presse hanseaterne ind i sin unionspolitik. Officielt tog kongen afstand fra kapervæset, uofficielt støttede og opmuntrede han til det. Blandt andet blev der drevet kaperi af hans fætter Jacob af Oldenburg på foranledning af kongen.¹⁴

»Fra aar 1507 og de følgende år førtes en heftig kamp baade til lands og vands mellem kong Hans, Sveriges rigsforstander og borgerne i Lübeck, og kongen sejlede overalt (...) Men anførere i søkrigen var de vidt berømte mænd Søren Norby, Otto Rud og Johannes Holgersen og andre lignende fribyttere, der ligesom disse var vel skikkede til fribyteri ikke blot gennem deres sømandsdygtighed, men lige så meget gennem deres medfødte lyst til rov og plyndring.«¹⁵

Kaperbrevet var yderst vigtigt. Det var dette dokument, som adskilte

kaperen fra sørøveren og i teorien kunne forhindre en henrettelse. Men som vi ser i Kniphoff-sagen, havde kaperbrevet undertiden ingen effekt overhovedet. Det skyldtes, at systemet var åbent for at blive udnyttet. Dertil kom, at grænsen mellem kaper og sørøver var ret diffus i det 16. århundrede, og samtidig blev begreberne blandet sammen. Årsagen var en lemfældig omgang med termer eller et retorisk greb for at delegitimere fjendens handlinger.¹⁶

Men i sagen om Kniphoff drejede det sig hovedsageligt om, hvorvidt Christian II blev anset som konge eller ej? Som konge havde Christian II ret til at føre, erklære og afslutte krige og dermed den totale kontrol over de militære magtmidler.¹⁷ Heri lå kongens ret til at udstede kaperbreve og udføre kaperi imod sine fjender i krigstider. Men hvordan var reglerne for en afsat konge? Der findes ingen regler i senmiddelalderen om afsatte konger. I Danmark har vi kun to eksempler på afsatte konger, Christian II og før ham Erik af Pommern. Men selvom Christian II var blevet afsat af det jyske rigsråd, som efterfølgende havde valgt hans farbror hertug Frederik som konge, ville Christian II ikke acceptere sin skæbne.

»Tværtimod. Kongen var overbevist om, at der fra rigsrådets, ikke mindst biskoppernes side, var begået en himmelråbende uretfær-

dighed mod ham, og i takt med at han tilegnede sig det lutherske teologiske syn på øvrigheden, blev det mere og mere klart, at forbrydelsen ikke kun havde ramt ham, men også Gud.«¹⁸

Christian II anså sig fortsat som konge over Danmark-Norge, indsat af Guds Nåde. Med den magt, Gud havde givet ham som konge, havde han ret til at straffe sine fjender og fejde imod dem til lands og vands. Vi ser endvidere, at Europas fyrster titulerer ham konge, hvorimod Frederik I måtte nøjes med at blive tituleret som hertug af Holsten. Først med Speyer-traktaten i 1544 accepterede kejserfamilien Christian II's efterfølger, den nu kronede kong Christian III (1537-59).¹⁹ Derimod var der få, som accepterede og støttede Frederik I, herunder Lübeck og Hamborg. Eftersom Lübeck og Hamborg accepterede Frederik I som konge over Danmark-Norge, anså de ikke længere Christian II som værende dansk konge, og i kraft heraf havde Christian II ikke længere ret til at udstede kaperbreve.

Udover kaperbrevet var der en række andre juridiske opgaver, som skulle løses, før en kaperkaptajn kunne sejle ud. Udover kaperbrevet skulle kaptajnen stille en form for sikkerhed, som skulle bruges i tilfælde af en erstatningssag, hvis kaptajnen havde plyndret et neutralt skib. Dernæst skulle både kaptajnen

og to vidner skrive under på, at alle bestemmelser blev overholdt. Når kaperkaptajnen vendte tilbage til sin havn med sit bytte, skulle det gennemgås og bedømmes, om det var lovligt, dernæst blev udbyttet beskattet.²⁰ Beskatningen demonstrerer det lovlige bag kapervæsnet og hovedforskellen mellem kaperi og sørøveri. Sørøveri blev derimod ikke beskattet eller autoriseret af nogen magt, og sørøverne handlede for egen vindings skyld. Kapervæsnet blev dog kun brugt i *fejder*, dvs. i krige mod

andre magter. I fredstider var der intet kaperi, men der var stadig risiko for sørøveri.

Christian II's forhold til kejserfamilien

Allerede fra ægteskabets begyndelse var regentinde Margrethe skeptisk overfor Christian II. Skepsissen startede, da rygterne omkring kongens elskerinde, Dyveke, nåede hoffet. Rygterne skabte et parti i Nederlandene, som ville have brylluppet

Figur 3. Rekonstruktion af skibet Maria, som fulgte med Christian II i landflygtighed, men to år senere blev solgt. Maria var blandt tidens største orlogsskibe og bygget i en tid, hvor søkrigsførelsen var ved at ændre karakter. Blandt andet udvikledes skibe specielt til orlogsbrug, og opfindelsen af kanonporten førte til ny taktik i kampen til søs.²¹ Det var lignende skibe, Kniphoff og Lambert havde kommandoen over.

Figur 4. Portræt af Margrethe af Østrik som enke. Malet af Bernard van Orley.

udskudt og forholdet opløst.²² Men Christian II var en stolt og stædig hersker. Ingen skulle fortælle ham, hvordan han skulle leve.²³ Elisabeth var fra en prestigefyldt kongefamilie og datter af Filip den Smukke (konge en kort periode 1506) og Johanne af Castilien (1479-1555). Efter hendes faders død blev det regentinde Margrethe, som tog sig af Elisabeths opdragelse og opvækst. Men på trods af regentindens skepsis over for den danske konge og hans elskerinde var ægteskabsalliancen særlig vigtig for Nederlandene.

Den danske kongemagt kontrollerede Øresund og dermed den direkte sejlroute mellem Vest- og Østeuropa. Danmarks kontrol skabte spændin-

ger mellem de hanseatiske bygrupper og kongemagten.²⁴ Ligesom sin forgænger forsøgte Christian II at svække hansestædernes handelsaktiviteter i Østersøområdet. Det kunne ske ved, at der blev indgået handelsalliancer med Nederlandene, hvilket kunne sikre handelslivsnerven gennem Sundet. For at styrke alliancen mellem Nederlandene og Danmark vendte Christian II blikket mod Nederlandene i sin søgen efter en dronning.²⁵

Handelsalliancen var ligeledes vigtig for Danmark for at undgå, at Lübeck blev altdominerende. Det danske rigsråd henvendte sig derfor den 25. januar 1524 til provinserne Holland, Brabant, Zeeland og Flandern og tilbød dem frihandel med Danmark, Norge og især Bergen. Betingelserne var, at de skulle betale told og på ingen måde understøtte rigets fjender (her menes Christian II).²⁶

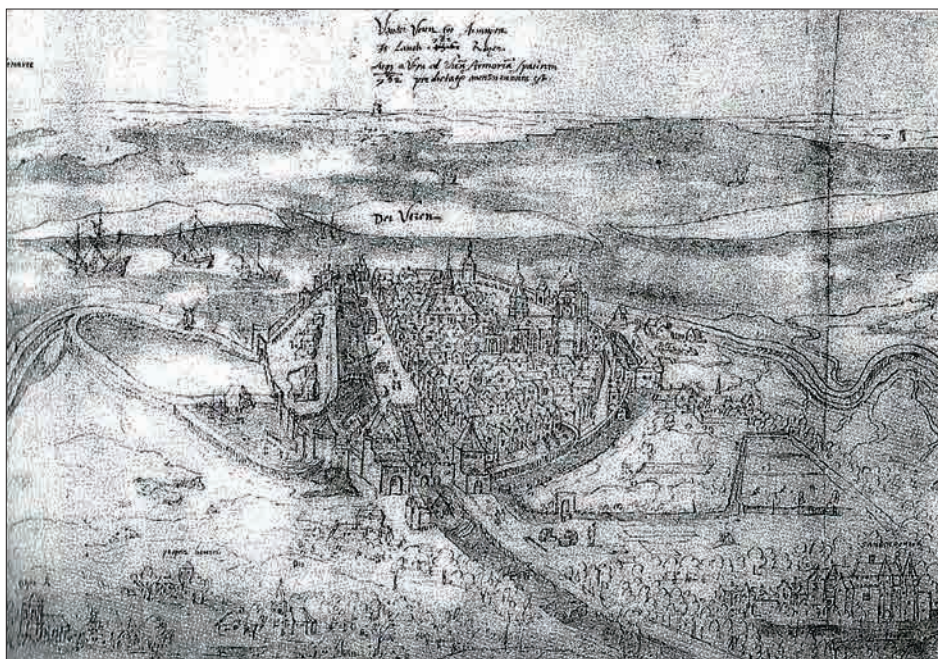
For regentinde Margrethe var dette ikke en aftale, hun kunne afslå. Men det var heller ikke en aftale, hun gladeligt kunne gå med til. Betingelsen om ikke at understøtte Christian II på nogen som helst måde, herunder med »silber, golde, muntze, schiffen, geschutze, kriegszleuten, vittalie oder andern dinge kain hilf oder forderinge bechehe, heimlich oder offenbar«²⁷ var problematisk. Derfor tilføjede Margrethe den 29. november en paragraf om, at hvis hun eller kejseren ønskede at hjælpe kongen, ville Frede-

rik og Lübeck få besked om dette seks måneder forinden.²⁸ Paragrafen gjorde det muligt at hjælpe den landflygtige konge. Men hvorfor fik kongen alligevel ingen hjælp umiddelbart efter sin landflygtighed?

Den danske historiker Jens Christian Beyer har arbejdet med netop dette spørgsmål. Beyer fremhæver de interne affærer i Nederlandene. Som kejserens stedfortræder varetog regentinde Margrethe både de nederlandske og Karl V's interesser, herunder de habsburgske med alle de dynastiske interesser. Alle disse hensyn kunne umuligt samles under én og samme politik. Det betød, at Margrethe til tider måtte modarbej-

de kejserens interesser. Eksempelvis måtte hun slutte våbenstilstand med Frankrig og Geldern i henholdsvis 1524 og 1528. »Den regering, Christian ønskede hjælp fra, var således en regering, der dårligt nok magtede at klare sine egne affærer, og som så sig nødsaget til på alle fronter at føre en fredspolitik.«²⁹ Beyer pointerer yderligere, at Margrethes fredspolitik måtte have været hovedårsagen til, at kongen ikke fik hjælp ved ankomsten til Nederlandene, eftersom Margrethe ligeledes førte fredspolitik over for Frederik I og hanseaterne for at tilgodese handelen.³⁰

Ingen hjælp fra hverken regentinde Margrethe eller kejser Karl V

Figur 5. Veer på den nordøstlige side af øen Walcheren. Det var her, kongefamilien ankom med deres flåde til eksilet, og herfra udrustede Christian II sin kaperflåde, som den 7. februar 1525 kunne sejle ud. Tegning ca. 1550 af Antoon van Wijngaard.

betød, at Christian II måtte klare sig selv. At låne penge til et generobringsforsøg var dog umuligt. Det krævede for stor en kapital. Derfor var kaperi en oplagt mulighed. Det krævede kun et par skibe, mandskab samt proviant. Da Christian II forlod Købehavn, havde han taget sin flåde med sig, og ved bl.a. at sælge skyts fra skibene³¹ fik kongen kapital til at udruste en kaperflåde. Flåden bestod af to skibe, orlogsskibet *Gallionen* og *Den Flyvende Geist*, som i starten af februar 1525 var klar til at sejle ud på kapertogt. Christian II gav Klaus Kniphoff og Lambert Andersen befalingen over flåden, og samtidig udstedte han kaperbreve til dem begge, så de på lovlig vis kunne kapre fjendens skibe.

Kaperbrev

Den 6. februar 1525 udstedte Christian II det første kaperbrev til Kniphoff og Lambert.³² Instruksen lød, at de skulle krydse Kattegat og Nordsøen langs Norges kyst, hvor de skulle opbringe så mange skibe som muligt. Derefter skulle de sejle til Skotland, sælge byttet og købe andre skibe og antage krigsfolk, hvorefter de skulle undsætte Søren Norby (1470-1530).³³ Søren Norby var lensmand på Gotland, og efter Christian II's afsættelse forblev han loyal og forsøgte at holde Gotland. Ligesom Kniphoff blev Norby kaper og gjorde stor skade i hele Østersø-

regionen, og særligt gik det ud over Lübeck. Christian II's plan for kaperingerne var således at skaffe finansielle og militære midler, som skulle bruges til at undsætte Norby og angribe Frederik I.

Ifølge kaperbrevet skulle Kniphoff tage ophold i Skotland, hvor han kunne sælge byttet og købe forsyninger. Det var klart, at en sådan frihavn ikke kunne findes i Nederlandene. Som jeg tidligere har været inde på, var kongens forhold til Nederlandene anspændt, og regentinde Margrethe kunne af hensyn til sin egen handelsalliance ikke på nogen måde acceptere dette. En frihavn skulle derfor findes et andet sted, og Skotland må have faldet Christian II naturligt ind. Skotland ligger i Nordsøen, og det var nemt for Kniphoff at sejle dertil med sine erobringer.

Derudover kan kongens slægtsforhold til den skotske konge Jacob V (1513-42) ligeledes have spillet ind.³⁴ Det har derfor været naturligt for Christian II at bede netop Jacob V om tilladelse til at få en frihavn i Skotland, hvilket også blev accepteret, og den 31. maj kunne Jacob V underrette Christian II om, at Kniphoff allerede nu befandt sig i hans havne, hvor han kunne købe forsyninger, sælge sit bytte og hverve skotske krigsfolk.³⁵

Længe skulle der ikke gå, før Kniphoff fik endnu et kaperbrev. Denne gang var det både udstedt af kongen

og af dronning Elisabeth. Kaperbrevet var dateret 16. februar 1525 og gav Kniphoff tilladelse til at fejde mod kongens fjender til vands og til lands.³⁶

Klagemål over Kniphoff

Det var ikke alle, som var glade for, at Christian II havde udsendt kaperkaptajner, der skulle angribe de hanseatiske handelsskibe. Overraskende nok var en stor modstander regentinde Margrethe. Selvom Margrethe var faster til dronning Elisabeth, som sammen med sin mand og børn var flygtet fra sit kongerige, kunne Margrethe ikke andet end at modarbejde kongen. De familiære følelser måtte sættes til side for landets bedste. For

efter Christian II's afsættelse var det nu Frederik I, som kontrollerede Sundet og hollændernes adgang dertil.³⁷ Det betød, at hvis regentinde Margrethe ønskede at bevare Nederlændenes gode handelsforhold til Danmark, kunne hun ikke acceptere Christian II's kapervæsen.

Fra den 7. februar, hvor Kniphoff og Lambert sejlede ud fra havnen i Veer på Zeeland (Nederlandene)³⁸ til Kniphoffs tilfangetagelse og henrettelse, henvendte regentinde Margrethe sig talrige gange til kongen. Alle gange med håb om at få kongen til at stoppe sine kaperier og tilbagekalde Kniphoff. Gentagne gange lovede Margrethe at benåde kongens folk, hvis blot han ville betale

Figur 6. Christian II's tre børn: Dorothea, Hans og Christine. Malet af Jan Mabuse, 1526.

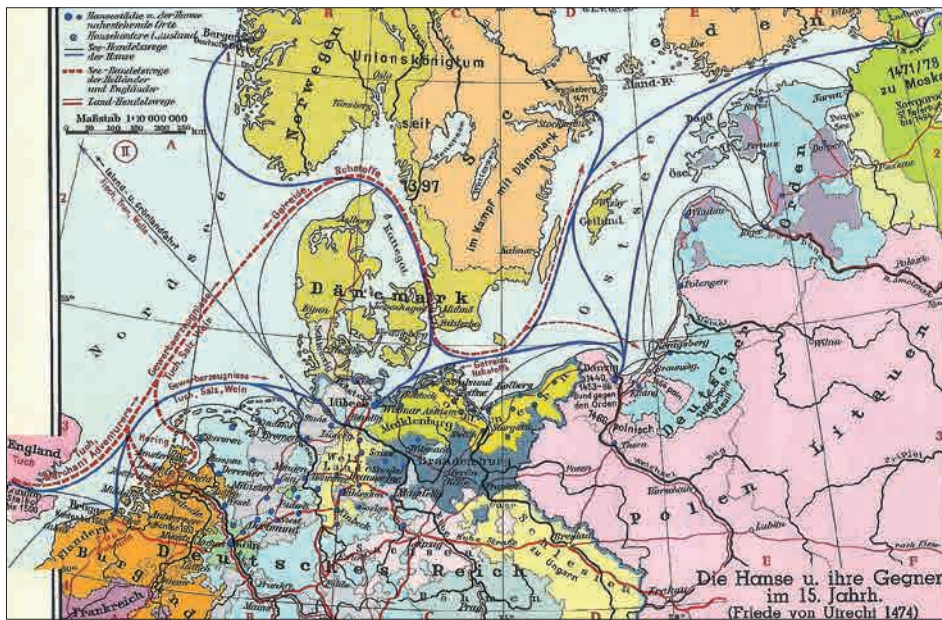
erstatning; senest skrev hun til kongen den 5. oktober.³⁹ Christian II kunne kun svare Margrethe, at han ikke så anden udvej, når det kom til bekæmpelsen af hans fjender. Men hvis hun havde en anden løsning, var hun velkommen til at råde kongen, og han ville tilbagekalde sine folk.⁴⁰ Når det kom til spørgsmålet om erstatningskrav, var kongen villig til at betale, når hans fjender tilbagegav det, de havde taget fra ham. Her menes naturligvis hans kongerige Danmark-Norge.⁴¹

Hamborgs og Lübecks kamp mod Kniphoff

Som det fremgik af Christian II's kaperbrev til Kniphoff og Lambert,

skulle de krydse i Kattegat og Nord-søen langs Norges kyst. Her skulle de opbringe så mange skibe som muligt. Grunden til at Christian II netop valgte denne rute, var Bergensfarerne. Bergen var en stor handelsplads og en af de vigtigste for Lübeck. En undersøgelse af perioden 1518-22 viser, at Lübeck var dominerende på handelen her. I perioden ankom mindst 80 handelsskibe fra de øst- og vestlige hanseatiske havnebyer. Heraf var ca. 24 skibe fra Lübeck.⁴²

Når Kniphoff kaprede i disse farvande, var det derfor til stor skade og tab for Lübeck. Udover Lübeck blev også Hamborg hårdt ramt. Det er til dels forklaringen på, at Hamborg

Figur 7. Hansaens handelsruter i det 15. århundrede. Hovedhandelsruten til Bergen går igennem Østersøen, fra blandt andet Lübeck.⁴³

valgte at udruste en flåde mod Kniphoff. Den anden årsag var, at man ville forhindre ham i at undsætte Norby.

Allerede før Kniphoff og Lambert forlod havnen i Veer, havde Lübeck fået underretninger om situationen og informerede den 4. februar Frederik I. Det fremgår, at udrustningen var tænkt som en undsætning af Norby, hvilket Lübeck, Hamborg og Frederik hurtigst muligt skulle få stoppet.⁴⁴ For selvom Norby var i undertal, kæmpede han hårdt mod Frederik I. En undsætning fra Kniphoff kunne betyde forskellen mellem sejr og nederlag. Eftersom Lübeck tidligt var klar over Christian II's planer, er det muligt, at byen allerede på daværende tidspunkt henvendte sig til Hamborg og bad dem om at udruste en flåde.

Lübecks første henvendelse har det ikke været muligt at finde, hvis den da stadig eksisterer. Men vi har et brev fra midt april sendt fra Lübeck til Hamborg, hvori man spørger, hvordan det går med udrustningen mod Kniphoff.⁴⁵ En sådan udrustning var dyr og kunne derfor tage tid, og derudover kunne det være yderst vanskeligt at finde Kniphoff. Hamborgs underretninger kunne være uger forsinket og dermed forældede. Derfor sejlede den hamborgske flåde flere gange uden held ud for at finde Kniphoff. Blandt andet blev fire orlogsskibe sendt ud den 4. juni.⁴⁶

Såvel fjender som venner blev ramt

Det var ikke kun Hamborg og Lübeck, som var ramt af Kniphoffs kapringer. Selv kongens venner og allierede var udsat. Der eksisterer flere skrivelser til Christian II vedrørende ulovlige kapringer og krav om erstatning. Et eksempel er fra byen Bremen. Den 1. juli skrev byen et brev til Christian II, hvori man klagede over, at Lambert, Kniphoff og Røde Claus⁴⁷ den 23. april havde kapret deres skibe ved Norge. Skibene havde de efterfølgende bragt til Skotland og solgt byttet. Bremen henviste til kongens fripas og bad om erstatning. Ydermere understregede de, at de intet havde med kongens fejde mod de vendiske stæder at gøre.⁴⁸ Bremens anklager var korrekte. I henhold til Christian II's kaperbrev måtte hans admiraler ikke fejde mod Bremen.⁴⁹ Derudover havde Christian II henvendt sig til Bremen og lovet dem fripas, hvis byen afholdt sig fra at hjælpe kongens fjender.⁵⁰ Udover at kongen forbød Kniphoff at kapre Bremens skibe, fik Norby samme besked: Bremen skulle kunne sejle uhindret og drive handel.⁵¹

En anden af kongens allierede, som ligeledes fik problemer med Kniphoff, var hertug Albrecht af Mecklenburg. Den 18. september skrev hertugen til Christian II. Han klagede over, at Kniphoff havde kapret tre hamborgske skibe i »Vestersøen«. Skibene var på vej hjem fra England

og fragtede en pakke med engelsk lærred, som hertugen havde bestilt. Derfor anmodede hertugen om, at pakken med det engelske lærred blev tilbageleveret til hans tjener, ellers ønskede han erstatning.⁵²

Christian II's nye planer

I et halvt år havde Kniphoff i samarbejde med Lambert kapret i Nord-søen og gjort stor skade på Lübeck og de øvrige hansebyer. De mange klager og erstatningskrav var derfor et emne, som ofte optog Christian II, og som kom fra både fjender og venner. Men det var nu på tide med en ny plan. Christian II ønskede at generobre Norge ved at indtage Bergen. I den forbindelse udstedte Christian II og Elisabeth kaperbrev til Klaus Kniphoff, Jørgen Stegentin samt Jørgen Hansson den 28. august.⁵³ Som det fremgår, var Lambert ikke længere en del af Christian II's mandskab. Lambert var tidligere på året faldet i kamp mod Danzig.⁵⁴

Ikke alle var begejstrede for den nye plan. Jørgen Hansson skrev til kongen den 3. september og fremlagde sine betænkeligheder ved aktionen. Hans hovedargument var, at flåden ikke var stærk nok til at indtage Bergen ved første anløb ud i søen. Dertil kom, at Hamburg og Lübeck var stærkere end dem, og endelig vidste han ikke, hvordan de skulle klare sig vinteren over. Hans-

son ønskede ligeledes at blive fritaget fra opgaven.⁵⁵

Hanssons betænkeligheder har formentligt ikke gjort større indtryk på kongen. Christian II fortsatte i hvert fald og begyndte at klargøre flåden. Den nye ekspedition krævede nye forsyninger. Den hollandske købmand Henrik van Lit fra Antwerpen var yderst behjælpelig. Samme hjælp ligeledes ved den første udrustning. At en hollandsk købmand leverede fornødenheder til Christian II's kaperflåde, kunne være yderst skadeligt for regentinde Margrethe. Som tidligere nævnt havde Margrethe indgået en handelsaftale med Danmark i foråret 1524, hvori hun accepterede ikke at understøtte Christian II. Det betød, at kongens udrustning i Nederlandene var imod aftalen.

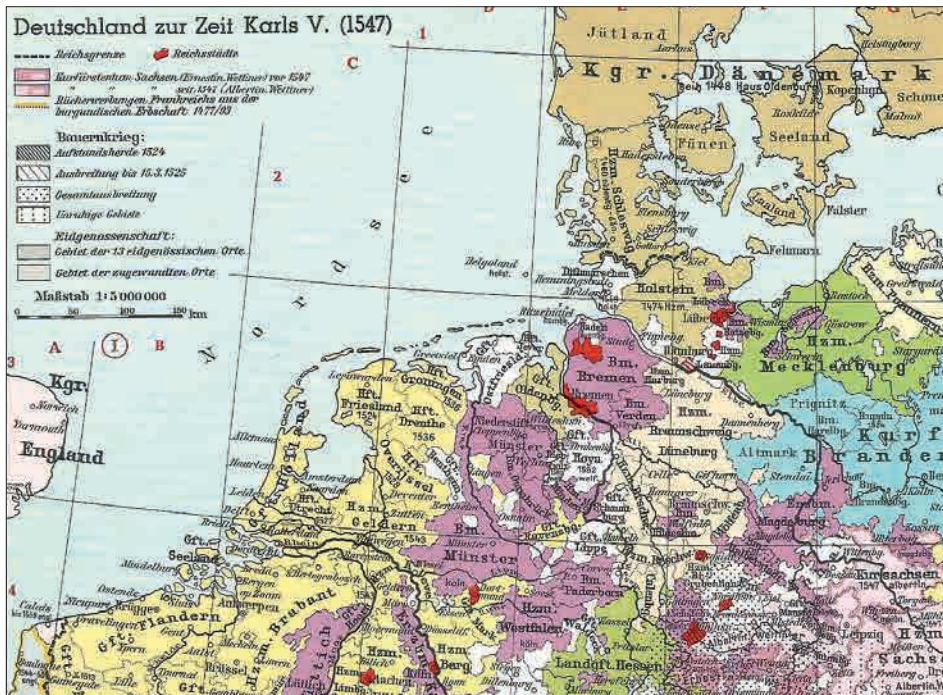
Den 6. september blev Christian II's sag behandlet hos regentinde Margrethe og hendes regering. Det besluttedes, at ingen måtte hjælpe Christian II's skib *Gallionen* eller de andre fartøjer. Derudover skulle det undersøges, hvem fra Antwerpen der havde forsynet Kniphoff med mad, krudt og øvrige fornødenheder. Formålet var at få det stoppet øjeblikkeligt og undgå gentagelser.⁵⁶ Det resulterede i udstedelsen af et forbud mod at handle med Kniphoff, og overtrædelser ville blive straffet med liv og ejendom.⁵⁷

Forbuddet ramte også kongens leverandør Henrik van Lit, som blev

fængslet. Christian II og Elisabeth beklagede sig til borgmester og råd i Antwerpen den 1. oktober over, at Henrik van Lit var blevet fængslet, blot fordi han havde forsynet Kniphoff med nogle varer.⁵⁸ Samme dag skrev kongeparret endnu et klagebrev til borgmester og råd i Antwerpen, men denne gang omhandlende Kniphoff. Kniphoff var offentligt blevet udråbt og erklæret for sørøver og søtyv, på trods af at han var deres tjener, som førte en ærlig fejde mod deres fjender.⁵⁹ Hvornår præcist, denne proklamering er udsendt, er uvist, men formentligt i perioden midt august til sidst september, hvor

Kniphoff opholdt sig i Nederlandene med flåden.⁶⁰

Udover de nye forsyninger var landsknægte altafgørende for at indtage Norge. At skaffe landsknægte var intet problem for Christian II. Flere af kongens gamle høvedsmænd havde ved flere lejligheder tilbudt kongen landsknægte. Christian II fik derfor en aftale med Klaus Hermelin, Benedikt van der Wisch og Kort Pfenning, som skulle forsyne Stegentin og Kniphoff med knægte ved Greetsiel. På trods af at Kniphoff og Stegentin befandt sig i Greetsiel ved udmundingen af floden Ems, ankom Klaus Hermelin og Benedikt van der

Figur 8. Kort over Tyskland under Karl V. På kortet ses Ostfrisland og havnebyen Greetsiel, hvor Kniphoff tog ophold, mens han ventede på landsknægte. Havnebyen ligger ved udmundingen af floden Ems og skulle vise sig at være et godt sted for Hamborg at angribe Kniphoff.⁶²

Wisch ikke med landsknægtene. De ventede forgæves i lang tid, både til stor fare og omkostninger for dem.⁶¹

Kniphoffs tilfangetagelse og henrettelse

Kniphoff og Stegentin befandt sig ved Greetsiel, hvor de havde opholdt sig i flere uger og ventede på landsknægte. Greetsiel hørte under grev Ezard af Østfrislands områder. For at undgå sanktioner skrev Christian II til grev Ezard og bad om hans tilladelse til, at hans folk måtte opholde sig i hans havne. Christian II's brev er ikke længere eksisterende, men vi har grevens svar dateret 20. september. Grevnen gav kongens admiraler Kniphoff og Stegentin samt øvrige høvedsmænd tilladelse til at opholde sig og færdes i hans havne, dog uden ret til at kapre på hans strømme.⁶³ Både Christian II og Elisabeth tilkendegav deres taknemlighed til greven og skrev henholdsvis 4. og 3. oktober til ham. De takkede for grevens velvilje og understregede, at deres mænd ikke var sørøvere og ikke måtte betragtes som sådanne, men var deres undersåtter, der førte krig mod deres fjender i henhold til Karl V's brev.⁶⁴

Regentinde Margrethe så dette som endnu en mulighed for at fjerne Kniphoff. Hun henvendte sig til grev Ezard og bad ham om at behandle Kniphoff som sørøver, hvilket fremgår af Margrethes brev til Lübeck

Figur 9. Grev Ezard af Østfrisland. Malet af Jacob Cornelisz van Amsterdam omkring 1520/30. Ligesom Christian II var Ezard tilhænger af Luther og gennemførte tidligt reformationen i sit område.⁶⁵

dateret 20. september.⁶⁶ Dette var Ezard naturligvis ikke indforstået med, men støttede Kniphoff. Christian II underrettedes om Margrethes henvendelse til Ezard igennem sin sekretær Hans van Bayreuth den 24. september. Heri berettede han om Margrethes forsøg på at formå grev Ezard til at bortvise kongens folk. Derudover fortalte Bayreuth, at selvom kongen forsøgte at holde flådens opholdssted hemmeligt, var den kendt i Hamborg.⁶⁷

Ifølge C.F. Allen havde den hamborgske borgmester Dr. Henrik Salzburg en fortrolig, som besad en betydelig stilling i Amsterdam. Denne fortrolige underrettede Salzburg om

Kniphoffs færden, imens Kniphoff gjorde klar til togtet til Norge.⁶⁸ Ifølge C.F. Allens noter skulle disse breve være blevet sendt til Salzburg den 14. og 15. september. Så snart Salzburg havde fået bekræftet informationerne, sendte han den hamburgske flåde ud efter Kniphoff. Således sejlede fire karaveller og to svære bojerter⁶⁹ den 3. oktober fra Hamburg. Allerede den 6. oktober nåede flåden frem til floden Ems.

Kniphoff befandt sig i Greesiel med sine fire skibe, *Den Flyvende*

Geist, *Bardunen*, *Gallionen* samt en jagt, da Hamburgs flåde dukkede op i horisonten. Men selvom Kniphoffs skibe var stærkt underbemandede, da han endnu ikke havde fået landsknægte, valgte han at tage kampen op. Søslaget fandt sted den 7. oktober og startede mellem klokken 7 og 8 om morgenen. Klokken 16 var slaget forbi, og Kniphoff havde tabt. Han selv og 162 af hans mænd blev taget til fange, og yderligere 300 mænd skulle være blevet kastet over bord.⁷⁰ Efter slaget blev Kniphoff og hans

Figur 10. »Skipper Clement kaprer en lybekker«. Skipper Clement kaprede på vegne af Christian II fra 1525-31 og tilsluttede sig Christian II's togt til Norge i 1531. Hans oprindelige plan var at slutte sig til Kniphoff, men han nåede det ikke, for denne blev henrettet af Hamburg. Malet af Niels Stevns i 1936.

mandskab ført til Hamborg. Men grundet dårligt vejr ankom de først den 22. oktober.⁷¹

Christian II's allierede grev Ezard modsatte sig efterfølgende tilfange-tagelsen og krævede Kniphoff og alle hans mænd udleveret med den begrundelse, at de befandt sig i hans strømme, da de blev angrebet. Derfor skrev han den 10. oktober til Hamborg, dog uden held.⁷² Ved flådens ankomst til Hamborg skrev de straks et brev til Frederik I. Heri kunne de underrette kongen om, at Kniphoff og hans fire skibe var blevet taget og ført til Hamborg. Yderligere bad de om assistance i tilfælde af, at grev Ezard ville angribe dem.⁷³ Frederik I bad om to ting fra Hamborg: For det første skulle Kniphoff på pinebænken, så man kunne få at vide, hvem der havde hjulpet ham, og for det andet skulle han for en dommer.⁷⁴

Hans Mikkelsen underrettede Christian II om, at retssagen imod Kniphoff blev afholdt på en hanse-dag i Hamborg. Til stede var de ven-diske stæder samt hertug Frederik.⁷⁵ Udover Mikkelsens brev er der ingen andre kilder, som bekræfter, at Frederik I var til stede ved retssagen. Derimod befandt han sig den 24. oktober i Flensborg.⁷⁶ Det er usandsynligt, at Frederik I efterfølgende var rejst til Hamborg for at overvære retssagen.

Kniphoffs sidste tid er veloplyst. Efter Kniphoffs død er der i sam-tiden skrevet mindst fem digte som

hyldest til den tro tjener. Det vigtigste digt er skrevet af Kniphoffs skriftefader, Stephan Kempe (ca. 1500-1540). Digtet er en hyldest til Kniphoff og beskriver hans sidste tid, fra søslaget den 7. oktober til hans henrettelse. Som Kniphoffs skriftefader var Kempe til stede ved retssagen og er derfor en yderst vigtig kilde.

»Synem Heren hadde he gendenet,
sprak he myt grosen Tucht.

Ha hadde syn Brefe vorsegelt,
me scolde se bryngen ynt Lycht.

Myt des Keyzers Willen und Gnaden

Hadde he de Fyende namen.

O Kniphof, truwe Dener,
dyn Blot moste dat betalen!«⁷⁷

Digtet beskriver, hvordan Kniphoff retfærdiggjorde sine handlinger ved at få hentet og oplæst sit kaperbrev, som ligeledes bar kejserens vilje og nåde. Verset slutter af med at hylde Kniphoff som en tro tjener, der måtte betale med sine gerninger med sit blod. Digtet kommer også med en forklaring på, hvorfor Kniphoff måtte lide denne skæbne, og nævner direkte, at det var som følge af fru Margrethes brev, at han blev dømt som sørøver. »Uth Fruwen Margreten Breve ys he eyn Serover kanth.«⁷⁸

Hovedspørgsmålet herefter er så, hvilket brev der er tale om? Digtet specificerer det ikke, og det er ikke til at afgøre. Enten kan det være et brev, regentinde Margrethe sendte til Hamborg, eller det kan være prokla-

mationen i efteråret, hvori Kniphoff blev udråbt som sørøver. Vi har også tidligere set, at Margrethe skrev til Lübeck og forklarede, at hun havde givet grev Ezard lov til at behandle Kniphoff som sørøver. Det må derfor have været almindeligt kendt såvel i Lübeck som i Hamborg, at Margrethe ikke accepterede Christian II's kapervæsen og anså hans kaptajner for sørøvere, selv om hun ikke selv ønskede at gå direkte ind i sagen og få Kniphoff henrettet.

Hamborg havde dermed Margrethes fulde tilladelse til at henrette Kniphoff som sørøver. Derudover anså Hamborg ikke længere Christian II som legitim hersker over Danmark-Norge, og han havde dermed ingen ret til at udstede kaperbreve. Som C.F. Allen påpeger, var Christian II en konge, som »intet Kongerige og ingen Magt havde.«⁷⁹ For Hamborg betød det, at man kunne dømme Kniphoff som sørøver, selv om det ikke var almindeligt at henrette en kaptajn med kaperbrev. Han skulle derimod behandles som enhver anden soldat, som kun agerede efter sin herres befalinger.

»godtgjorde noksom, at han, naar retten skulde gjælde og almindelig Krigsbrug agtes, ikke kunne betragtes som Sørøver, da han Intet havde gjort eller øvet på egen Haand, men kun adlydt de Befalinger, som hans Herre og Konge havde givet ham«⁸⁰

Når alt kom til alt, valgte Hamborg at henrette Kniphoff og forsøgte derigennem at få Christian II's kapervæsen stoppet og sikre og stabilisere handlen i Nordsøen. Kniphoff blev derfor dømt til døden ved halshugning. Hans eneste ønske var nu, at Hamborg ville skåne en del af hans mænd, da de var blevet tvunget til at arbejde for ham. Hans ønske blev opfyldt, idet 75 ud af de 162 mænd, Hamborg havde fanget, blev henrettet, mens de resterende blev løsladt.

Den 29. oktober endte Kniphoff på pinebænken, og allerede dagen efter blev han henrettet ved halshugning.⁸¹ Hos den danske historiker og adelsmand Arild Huitfeldt hedder det endvidere, at de henrettedes hoveder blev sat på stager.⁸² Knip-

Figur 11. Christian II i fængslet på Sønderborg Slot. Malet af Carl Bloch 1871.

hoff sluttede livet som blot 25-årig og var blevet henrettet for at have tjent sin herre loyalt og uden at stille spørgsmål. Hans skæbne er beskrevet i Poul Helgensens *Skibbykrønike*:

»Lige saa uheldigt gik det Nogle, der øvede Fribyggeri i Kong Kristians Tjeneste. Til dem hørte Mester Lambert fra Ribe, der blev ramt af en Kugle, og Klavs Kniphoff, der blev fangen af Hamborgerne og halshugget. En i Sandhed retfærdig Straf for alle Røvere, som af lutter Lyst til et frit og ubundet Liv og afsindig Lyst til at

røve og plyndre ere deres kristne Brødres Fjender.«⁸³

Således endte Kniphoffs liv, men Christian II's kamp var ikke forbi. Han fortsatte sit kapervæsen med nye folk, indtil hans togt til Norge blev til virkelighed i 1531. Selv om kongen kun mødte lidt modstand i Norge, blev han i foråret 1532 tvunget til at indgå forhandlinger med Frederik I. Men Frederik I's løfte om frit lejde var kun tomme ord, og Christian II blev fængslet på Sønderborg Slot. Men det er en helt anden historie.

Litteratur

- Allen, C.F.: *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christian den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden. 1497-1536*. 2. bind. København 1864, og 5. bind København 1872.
- Barfod, Jørgen H.: *Flådens Fødsel*. København 1990.
- Beyer, Christian Jens: »Christian den Andens landflygtighed.« *Tidsskrift for Historisk Forskning*. 1983. 13. årgang, nr. 1: 3-19.
- Bricka, Carl Frederik: *Dansk Biografisk Lexikon*. Bind 9. København 1887-1905. (Forkortelse, DBL).
- Eisenträger, Stian: »Fra sjørøver til admiral: Kristoffer Trodsen.« *Internasjonal Politik*. 2011. Nr. 3, årgang 69: 453-462.
- Gouw, Jaap: »Claus Kniphof kaperkapitein van Christian 2 in 1525 voor de hollandse kust.« I: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*. 1949. Volum 67: 34-53.
- Hvidtfeldt, Johan og Erik Kjersgaard: *Danmarks Historie – 1448-1533*. 5. bind. København 1963.
- Karker, Allan (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder – fra vikingetid til reformationstid*. 18 bind. København 1974.
- Kernkamp, G.W.: »Rekeningen van Pompejus Occo aan Koning Christiaan II van Denemarken, 1520-23.« I: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*. 1915. Volum 36.
- Kragh-Nielsen, Niels: *Søren Norby: En handlingens mand på Christian 2.s tid*. København 2010.
- Lappenberg, Martin Johann: *Hamburgische Chroniken in niedersächsischer Sprache*, Niederwalluf. 1972.
- Möhlmann, Günther: *Neue Deutsche Biographie*. 4. bind. Berlin 1959.
- Nadal, Gonçal Lopez: »Corsairing as a Commercial System: The Edges of Legitimate Trade« I: *Bandits at Sea: A Pirates Reader*. New York & London 2001.
- Nedkvitne, Arnved: *The German Hansa and Bergen 1100-1600*. Köhl, Weimar, Wien 2014.

Netterstrøm, Jeppe Büchert: »Den danske stats statsdannelse i Danmark 1400-1660«. *Den Jyske Historiker*. 2007. Nr. 116: 88-120.

Schwarz Lausten, Martin: *Christian 2. mellem paven og Luther*. København 1995.

Stier, Hans-Etich: *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte*. Braunschweig 1978.

Tønnessen, Johan: *Kaperfart og skipsfart 1807-1814*. Oslo 1955.

Venge, Mikael: *Når vinden føjer sig. – Spillet om magten i Danmark marts-december 1523*. Odense 1977.

Wittendorff, Alex: *Danmarkshistorie – På Guds og Herskabs nåde 1500-1600*. København 1989.

Kilder

Allen, C.F.: *Breve og aktstykker til oplysninger af Christian den andens og Frederik den førstes historie*. København 1854. (Forkortet Allen 1854).

Christensen, William: *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*. København 1904.

Diplomatarium Norvegicum. Christiana/Oslo, 1871-2011. 8, 10, 11, 14. (Forkortet DN).

Hanserecense von 1477-1530, III udgave, 8. bind. Udarbejdet af Dietrich Schäfer & Friedrich Techen. München und Leipzig 1910. (Forkortet HR).

Hanserecense von 1477-1530, III udgave, 9. bind. Udarbejdet af Dietrich Schäfer & Friedrich Techen. München und Leipzig 1913. (Forkortet HR)

Helgesen, Povl: *Skibbykroniken*. Oversat og kommenteret af Arnold Heise. København 1890-91.

Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. 2. Serie. 6. Jaargang. 1850.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte. 4. bind. Udarbejdet af Johann August Meissner, Hamborg 1858. (Forkortet ZHG)

Noter

¹ DN 10, nr. 483

² DN 11, nr. 417

³ Hvidtfeldt s. 206

⁴ Venge 1977, s. 120-21. Flåden bestod af mellem 16 og 18 skibe – Barfod s. 171

⁵ Allen 5, s. 272-273

⁶ DBL 9, s. 250-51

⁷ Kernkamp s. 284

⁸ Ibid. s. 255

⁹ Christensen, s. 12, 26 og 28

¹⁰ HR III:9, nr. 17

¹¹ Tønnessen s. 13-15

¹² Karker s. 26

¹³ Tønnessen s. 13-15

¹⁴ Karker s. 28

¹⁵ Helgesen s. 44

¹⁶ Eisenträger s. 454

¹⁷ Netterstrøm s. 88-89

¹⁸ Schwartz Lausten s. 301

-
- ¹⁹ Lyby s. 97
- ²⁰ Nadal s. 125
- ²¹ Kragh-Nielsen, s. 38
- ²² Allen bd. 2, s. 445-446
- ²³ Wittendorff s. 80
- ²⁴ Enemark 1988, s. 165
- ²⁵ Beyer 1983, s. 5
- ²⁶ HR III:8, nr. 685
- ²⁷ HR III:8, nr. 859
- ²⁸ HR III:8, nr. 879
- ²⁹ Beyer 1983, s. 13
- ³⁰ Ibid. s. 13-14
- ³¹ DN 10, nr. 443
- ³² HR III:9, nr. 17
- ³³ Allen 5, s. 11
- ³⁴ Christian II's faster, Margrete af Danmark (1456-1486) var gift med Jacob III af Skotland (1451-1488).
- ³⁵ Allen 1854, nr. 174
- ³⁶ ZHG 4, s. 228-29
- ³⁷ Beyer 1983, s. 5
- ³⁸ DN 10, nr. 446
- ³⁹ Gouw nr. 21, s. 87- 91, DN 10, nr. 478
- ⁴⁰ Allen 5, s. 115
- ⁴¹ Gouw nr. 14, s. 76
- ⁴² Nedkvitne s. 111
- ⁴³ Stier, s. 84
- ⁴⁴ HR III:9, nr. 16
- ⁴⁵ HR III:9, nr. 61
- ⁴⁶ ZHG 4, s. 226
- ⁴⁷ Røde Claus var en pirat, som havde slået sig sammen med Kniphoff og Lambert. Han stammede oprindeligt fra Amsterdam og i Bernd Gysekens Chronik von 810-1542 blev han karakteriseret som en »bose tyranne.« – Lappenberg s. 23
- ⁴⁸ HR III:9, nr. 109
- ⁴⁹ Allen 5, s. 104
- ⁵⁰ HR III:9, nr. 109
- ⁵¹ DN 14, nr. 494
- ⁵² DN 10, nr. 343
- ⁵³ Allen 1854, nr. 180
- ⁵⁴ Allen 5, s. 107
- ⁵⁵ Allen 1854, nr. 181
- ⁵⁶ Gouw nr. 16, s. 78-79
- ⁵⁷ Ibid. nr. 20, s. 83-87
- ⁵⁸ Kronijk s. 241-42
- ⁵⁹ Ibid. s. 242
- ⁶⁰ Allen 5, s. 112

- ⁶¹ DN 10, nr. 475
- ⁶² Stier, s. 96
- ⁶³ DN 10, nr. 474
- ⁶⁴ DN 10, nr. 477, HR III:9, nr. 198
- ⁶⁵ Neue Deutsche Biographie, s. 317-18
- ⁶⁶ Gouw nr. 32, s. 108
- ⁶⁷ DN 14, nr. 476
- ⁶⁸ Allen 5, s. 119-20
- ⁶⁹ Er to forskellige skibstyper
- ⁷⁰ DN 8, nr. 538
- ⁷¹ Lappenberg s. 30-31
- ⁷² HR III:9, nr. 205
- ⁷³ HR III:9, nr. 210
- ⁷⁴ Gouw s. 51
- ⁷⁵ DN 14, nr. 505
- ⁷⁶ HR III:9, nr. 213
- ⁷⁷ Gouw s. 118, ZHG 2, s. 137
- ⁷⁸ Gouw nr. 34, s. 118, ZHG 2, s. 137
- ⁷⁹ Allen 5, s. 126
- ⁸⁰ Ibid. s. 126
- ⁸¹ Ibid. s. 126-27
- ⁸² Huitfeldt s. 114
- ⁸³ Helgensen s. 46